

Beata Bocian-WaszkiewiczUniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Dziecko niewidzialne – dziecko „we mgle” – charakterystyka dziecka krzywdzonego i wieloaspektowa pomoc

An invisible child – a child "in the fog" – abused child characteristics and multi-faceted help

Streszczenie: Rodzina jest podstawowym środowiskiem wychowawczym każdego dziecka. Zdrowe funkcjonowanie rodziny wpływa na pełny i optymalny rozwój dziecka. Zaspokojone potrzeby, miłość, więzi, akceptacja, szacunek są podstawą kształtowania tożsamości człowieka – jego poczucia własnej wartości. W obecnych czasach coraz większa liczba dzieci wychowuje się w rodzinach dysfunkcyjnych, np.: rodzic uzależniony od alkoholu, doświadczanie przemocy i traumatycznych przeżyć czy zaniedbania ze strony najbliższych. Zjawiska patologii społecznej dotyczące rodziny, według najnowszych badań, dotyczą prawie co czwartego dziecka. Takie środowisko nie jest przyjazne rozwojowi dziecka, a tym samym przygotowania go do pełnienia odpowiedzialnych ról w dorosłym życiu. W celu zapobiegania krzywdzeniu dziecka ważne jest organizowanie wieloaspektowej pomocy.

Słowa kluczowe: dziecko, rodzina, przemoc w rodzinie, alkoholizm, współuzależnienie, pomoc psychologiczno-pedagogiczna, uczeń, zespół interdyscyplinarny, patologia

Abstract: The family is the primary educational environment of every child. Healthy family functioning influences the full and optimal development of the child. Satisfied needs, love, bonds, acceptance and respect are the basis for shaping of own identity – sense of self-worth. Nowadays, many of children are brought up in dysfunctional families, for example: a parent addicted to alcohol, experiencing violence and traumatic experiences or neglect of loved ones. According to recent studies, the phenomenon of family pathology concerns almost every fourth child. Such an environment is not child development friendly and does not prepare the child for responsible roles in adult life. To prevent child abuse, it is important to organize multi-faceted help.

Keywords: child, family, domestic violence, alcoholism, co-addiction, psychological and pedagogical help, student, interdisciplinary team, pathology

Wśród zmian, jakie zachodzą w polskim społeczeństwie w sferach życia osobistego, rodzinnego, zawodowego, koleżeńskiego czy innych, można odnotować wiele ich pozytywnych aspektów. Jednak to, co jest oceniane jako dobre czy pożądanе, ciągle funkcjonuje w cieniu wielu zachowań i zdarzeń, które

wymagają zmiany. Do sytuacji takich należy funkcjonowanie dziecka w rodzinie patologicznej.

Rodzina jest podstawowym środowiskiem wychowawczym dla każdego dziecka. Zdrowe funkcjonowanie rodziny wpływa na pełny i optymalny rozwój dziecka. To właśnie w takim środowisku dziecko ma zaspokojoną jedną z najważniejszych potrzeb, jaką jest poczucie bezpieczeństwa. Obdarzane jest miłością swoich bliskich. Przeżywa radość. Uczy się ekspresji uczuć i otwartej komunikacji z pozostałymi członkami rodziny, co z kolei wpływa na budowanie trwałych więzi i poczucia własnej tożsamości. Towarzyszy dziecku wsparcie, zrozumienie i pomoc w sytuacjach problemowych, jakie pojawiają się w jego codziennym funkcjonowaniu. Takie środowisko wychowawcze pozwala na budowanie stabilnego obrazu własnej osoby i poczucia wartości. Osoby o stabilnym obrazie własnej osoby w życiu dorosłym potrafią konstruktywnie radzić sobie z problemami, jakie spotykają ich w życiu, częściej odnoszą sukcesy w życiu osobistym i zawodowym.

W obecnych czasach coraz większa liczba dzieci wychowuje się w rodzinach określanych jako patologiczne czy dysfunkcyjne, np.: rodzic uzależniony od alkoholu, doświadczanie przemocy i traumatycznych przeżyć czy zaniedbania ze strony najbliższych. Dla dziecka rodzina z problemem alkoholowym czy dotknięta przemocą domową to zazwyczaj rodzina, która charakteryzuje się brakiem poczucia bezpieczeństwa, pomieszaną i niestałą hierarchią wynikającą ze zmienności i niejednoznaczności pełnionych ról. Podstawowy przekaz, jaki otrzymują dzieci, związany jest z brakiem zaufania zarówno w rodzinie, jak i środowisku zewnętrznym. Dzieci doświadczają niejasnej i niespójnej komunikacji oraz sztywnych i pozbawionych pozytywnych uczuć relacji z bliskimi. Krzywdzenie dzieci może zaburzać ich funkcjonowanie we wszystkich sferach życia. Zjawiska patologii społecznej dotyczące rodziny, według najnowszych badań, dotyczą prawie co czwartego dziecka. Szacuje się, że w ponad 60% rodzin z problemem alkoholowym dochodzi do aktów przemocy. Osobami, które jej doznają, są najczęściej kobiety i dzieci do 13. roku życia; zaś ponad 80% rodziców, którzy mają problem z alkoholem, stosuje kary fizyczne wobec swoich dzieci. W prawie połowie rodzin dotkniętych problemem przemocy jej obserwatorami są niepełnoletnie dzieci. Takie środowisko nie jest przyjazne rozwojowi dziecka, a tym samym przygotowania go do pełnienia odpowiedzialnych ról w dorosłym życiu.

Tabela 1. Przemoc domowa – liczba spraw odnotowanych przez policję¹ (bez danych z działalności innych upoważnionych do zwalczania przemocy domowej podmiotów pozapolicyjnych)

Przemoc w rodzinie	rok 2017	rok 2016	rok 2015
Ogólna liczba ofiar przemocy	92 529	91 789	97 501
Liczba ofiar – małoletnich	13 515	14 223	17 392
Liczba dzieci umieszczonych w niezagrażającym im miejscu (np. rodzina zastępcza, dalsza rodzina, placówka opiekuńcza)	413	598	275

Warto zwrócić uwagę, że są to tylko przypadki zarejestrowane przez policję. Obecnie uregulowania prawne w zakresie przeciwdziałania przemocy nakładają obowiązek reagowania przez inne podmioty, które posiadają informacje, iż w danej rodzinie dochodzi do przemocy, a nawet tylko takie podejrzenie. Należy również pamiętać, że w wielu rodzinach doświadczających przemocy nie podejmuje się żadnych działań, które przyczyniłyby się do zmiany sytuacji.

Dziecko w rodzinie dysfunkcyjnej

W rodzinie z problemem alkoholowym na funkcjonowanie dziecka duży wpływ wywiera mechanizm współzależnienia. Uzależnienie od alkoholu jednego członka rodziny pozostawia widoczne w funkcjonowaniu cechy zachowań pozostałych osób. Prowadzone w tym zakresie badania wykazały, że dzieci z rodzin obciążonych alkoholizmem jednego z rodziców przyjmują określone role, które wyznaczają ich codzienne funkcjonowanie. Są to:

- bohater, inaczej określany wspomagaczem,
- kozioł ofiarny, nazywany również wyrzutkiem,
- maskotka, inaczej błazen,
- dziecko „niewidzialne”, określane jako zagubione dziecko, dziecko we mgle czy aniołek.

Każda z wymienionych ról, w której funkcjonują dzieci, pociąga za sobą określone konsekwencje.

Bohater jest to zwykle najstarsze dziecko w rodzinie. Przejmuje role typowe dla dorosłego. Bierze na siebie podstawowe obowiązki wynikające z funkcjonowania rodziny, np.: robi zakupy, pomaga młodszemu rodzeństwu

¹ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/>

w odrabianiu lekcji, sprząta, gotuje. Żyje w ciągłym poczuciu odpowiedzialności za funkcjonowanie rodziny. Skłonny jest do poświęceń i wyrzeczeń. Rezygnuje z własnego życia – często nie ma znajomych w swoim wieku.

Tabela 2. Wybrane aspekty funkcjonowania dziecka w roli bohatera

Towarzyszące uczucia	strach, złość, poczucie krzywdy, poczucie nieszczęśliwości, smutek
Sądy o rzeczywistości (uwewnętrzny przekaz)	Jestem do niczego. Szybko muszę dorosnąć. Możecie na mnie polegać. Nie mogę przysparzać problemów, kłopotów.
Funkcjonowanie wobec świata zewnętrznego	• pokazuje się jako potrafiący się ze wszystkim uporać – robienie, tzw. dobrej miny • odpowiedzialny w podejmowanych działaniach • własne potrzeby stawia na końcu, ważniejsi są inni • rzadko okazuje emocje

* (opracowanie własne na podstawie doświadczeń pracy socjoterapeutycznej z dziećmi z rodzin z problemem alkoholowym)

Kozioł ofiarny z pozoru jest przeciwieństwem bohatera. Postrzegany jest jako nieodpowiedzialny, przysparzający wiele problemów i zmartwień. Często bywa określany mianem „trudnego dziecka” z powodu niewłaściwego zachowania i nieodpowiedzialności. Takie zachowanie często przynosi mu liczne kłopoty. W szkole często osiąga słabe wyniki w nauce. Wcześniej przechodzi inicjację alkoholową. Należy do negatywnych grup rówieśniczych, tzw. „złe towarzystwo”. Przez jego zachowania rodzina często odwraca uwagę od rzeczywistych problemów, z którymi zmagają się na co dzień. Dziecko w tej roli narażone jest na odczuwanie negatywnych odczuć i reakcji osoby uzależnionej od alkoholu, jak i pozostałych członków rodziny. Obwiniane jest za wszystkie trudności i problemy w rodzinie.

Tabela 3. Wybrane aspekty funkcjonowania dziecka w roli kozła ofiarnego

Towarzyszące uczucia	gniew, samotność, poczucie krzywdy, zazdrość, poczucie osamotnienia, nienawiść, rozdrażnienie
Sądy o rzeczywistości (uwewnętrzny przekaz)	Nie chcę mieć nic wspólnego z moją rodziną. Jeszcze wam pokażę. Nie dam się skrzywdzić. Moja rodzina nie jest dla mnie ważna. Poradzę sobie sam.
Funkcjonowanie wobec świata zewnętrznego	• podejmowanie zachowań ryzykownych • chce być w centrum uwagi • sprawia wrażenie, że na niczym mu nie zależy

* (opracowanie własne na podstawie doświadczeń pracy socjoterapeutycznej z dziećmi z rodzin z problemem alkoholowym)

Maskotka określana często jest jako antidotum na negatywne zachowania rodzica uzależnionego od alkoholu. Swoimi zachowaniami ma zapewnić rozładowanie napięć w rodzinie. Poności wysoki „koszt” psychiczny w związku z zadaniami, jakimi jest obarczana, np.: „uspokój pijanego ojca/pijaną matkę”, „zrób coś, aby rozweselić ojca/matkę”. Rodzina lubi popisywać się maskotką przed innymi. Bez względu na wiek dziecka występującego w tej roli, bliscy nie traktują go poważnie. Maskotka uchodzi za osobę niedojrzałą.

Tabela 4. Wybrane aspekty funkcjonowania dziecka w roli maskotki

Towarzyszące uczucia	strach, napięcie emocjonalne, lęk, dezorientacja, niepewność, samotność, poczucie krzywdy
Sądy o rzeczywistości (uwewnętrzny przekaz)	Muszę się śmiać, aby inni mnie lubili. Nikt mnie nie traktuje poważnie. Nie umiem myśleć, samodzielnie funkcjonować.
Funkcjonowanie wobec świata zewnętrznego	• zrobi wiele, aby zwrócić na siebie uwagę • często choruje na choroby, które są konsekwencją życia w stresie • często zachowuje się niestosownie do sytuacji, w której się znajduje

* (opracowanie własne na podstawie doświadczeń pracy socjoterapeutycznej z dziećmi z rodzin z problemem alkoholowym)

Dziecko „niewidzialne” zachowuje się w rodzinie tak, jakby go nie było. Żyje w swoim świecie. Często ma wymaganych znajomych czy przyjaciół. Izoluje się od rodziny i świata zewnętrznego. Postrzegane jest jako dziecko nieśmiałe, wycofane. Zachowuje się tak, aby nie zwracać na siebie uwagi. Dziecko takie cechuje się bardzo niskimi kompetencjami psychospołecznymi, zwłaszcza interpersonalnymi.

Tabela 5. Wybrane aspekty funkcjonowania dziecka w roli dziecka „niewidzialnego”

Towarzyszące uczucia	samotność, poczucie krzywdy, lęk, poczucie bycia „do niczego”, smutek
Sądy o rzeczywistości (uwewnętrzny przekaz)	Jestem do niczego. Dla nikogo nie jestem ważna/ważny. Nie liczę się. Muszę radzić sobie sama/sam.
Funkcjonowanie wobec świata zewnętrznego	• izolowanie się od innych • nie potrafi nawiązywać kontaktu • często nie podejmuje współpracy z innymi • tworzy świat fantazji

* (opracowanie własne na podstawie doświadczeń pracy socjoterapeutycznej z dziećmi z rodzin z problemem alkoholowym)

Należy też zaznaczyć, że często dzieci nie funkcjonują tylko w jednej z wymienionych ról. W wielu rodzinach role, jakie przyjmują dzieci, przenikają

się. Opisane aspekty funkcjonowania dziecka wyraźnie wskazują na zniekształcenia realizacji zadań rozwojowych. W ich życiu pojawiają się:

- niepewność wynikająca z zaburzeń postrzegania własnej osoby,
- poczucie krzywdy i wstyd, z którym nie potrafią uporać się latami, co przekłada się na pełnione przez nich role życiowe,
- obwinianie się za sytuację, w jakiej się znalazły.

Innym obszarem krzywdzenia dziecka jest przemoc w domu rodzinnym. Każdy rodzaj przemocy, jakiego doświadcza człowiek, powoduje określone konsekwencje dla jego dalszego funkcjonowania.

Tabela 6. Wybrane konsekwencje przemocy wobec dziecka w rodzinie

Przemoc psychiczna (emocjonalna)	• niska samoocena • długotrwałe skutki stresu • nadmierny niepokój, rozdrażnienie • niepowodzenia w pełnionych rolach społecznych • podejmowanie zachowań ryzykownych • obwinianie innych za swoje problemy • wycofanie się z kontaktów społecznych • niezdolność do przeżywania radości, spontaniczności
Przemoc fizyczna	• kształtowanie zachowań agresywnych i umiejętności rozwiązywania sytuacji trudnych czy konfliktowych przy użyciu siły • izolacja w kontaktach z innymi • niska samoocena • wczesne opuszczanie środowiska rodzinnego • stany chorobowe, długotrwałe skutki stresu • funkcjonowanie w roli ofiary, uległość wobec innych • częste okazywanie złości
Wykorzystanie seksualne	• napięcie emocjonalne, stres (PTSD – zespół zaburzeń stresu pourazowego) • wycofanie się z kontaktów społecznych • nieumiejętność zbudowania w przyszłości satysfakcjonujących relacji intymnych • niska samoocena • prostytutka • depresja • tendencje autodestrukcyjne • lęk przed uczuciami
Zaniedbanie	• niska samoocena • pseudodojrzałość • podejmowanie zachowań ryzykownych • bezradność i bierność życiowa • utrwalony syndrom ofiary

* (opracowanie własne)

Powyższe konsekwencje wyraźnie wskazują, iż dziecko doświadczające przemocy w rodzinie narażone jest na poważne zmiany w zakresie funkcjonowania emocjonalnego i społecznego, a zwłaszcza niekorzystne zmiany w postrzeganiu samego siebie.

Cele i zadania w pracy z dziećmi krzywdzonymi

Jednym z podstawowych miejsc, w których dziecko krzywdzone powinno uzyskać pomoc, jest szkoła. Uregulowania prawne dotyczące pomocy psychologiczno-pedagogicznej wyraźnie wskazują, iż potrzeba objęcia pomocą wynika m.in.: z zaburzeń zachowania lub emocji, z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych, z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi.

W celu zapobiegania krzywdzeniu dziecka ważne jest organizowanie wieloaspektowej pomocy, która:

- uświadomi dziecku, że nie jest samo ze swoim problemem;
- dostarczy dziecku wiedzy (odpowiedniej do wieku) na temat choroby alkoholowej, mechanizmu uzależnienia i współuzależnienia czy przemocy jako czynu zabronionego prawem;
- pozwoli na odreagowanie emocji i uczuć, jakich dziecko doświadczyło w rodzinie z problemem alkoholowym czy przemocy domowej;
- stworzy dziecku możliwość zdobycia doświadczeń społecznych korygujących treści urazowe, jakich doznał, i tym samym zmieni jego sądy o rzeczywistości;
- pozwoli na kształtowanie podstawowych umiejętności psychospołecznych, wzmocnienie poczucia własnej wartości oraz rozwijania umiejętności interpersonalnych.

W pracy z dzieckiem krzywdzonym należy uświadomić sobie trudności (brak zaufania, doświadczanie negatywnych uczuć, poczucie zagrożenia i inne), jakie może napotkać osoba udzielająca takiej pomocy. Ważne jest zatem przygotowanie osób świadczących taką pomoc – zwłaszcza wychowawców, nauczycieli, pedagogów czy psychologów.

Bibliografia

- Bocian-Waszkiwicz B., 2016, *Socjoterapia jako metoda pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. „Student Niepełnosprawny. Szkice i rozprawy”, Zeszyt 16(9), Wydawnictwo UPH, Siedlce, s. 145-165.

- Bocian-Waszkiewicz B., 2014, *Działanie zespołów interdyscyplinarnych jako pomoc osobom dotkniętym przemocą w rodzinie – uregulowania prawne i organizacyjne*, [w:] *Humanistyczne inspiracje edukacji inkluzyjnej. Monografie nr 155*, (red.) S. Sobczak, B. Bocian-Waszkiewicz, A. Niewęgłowska, Wydawnictwo UPH, Siedlce, s. 35-51.
- Matyjas B., 2008, *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pospiszyl I. (red.), 2008, *Patologie społeczne*. Warszawa, PWN.
- Pospiszyl I, 1998, *Przemoc w rodzinie*. Warszawa, WSiP.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach* (Dz.U. 2017 poz. 1591).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”* (Dz.U. z 2011 r. nr 209, poz. 1245)
- Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Dz.U. z 2005 r. nr 180, poz. 1493 ze zm.).
- <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie>